

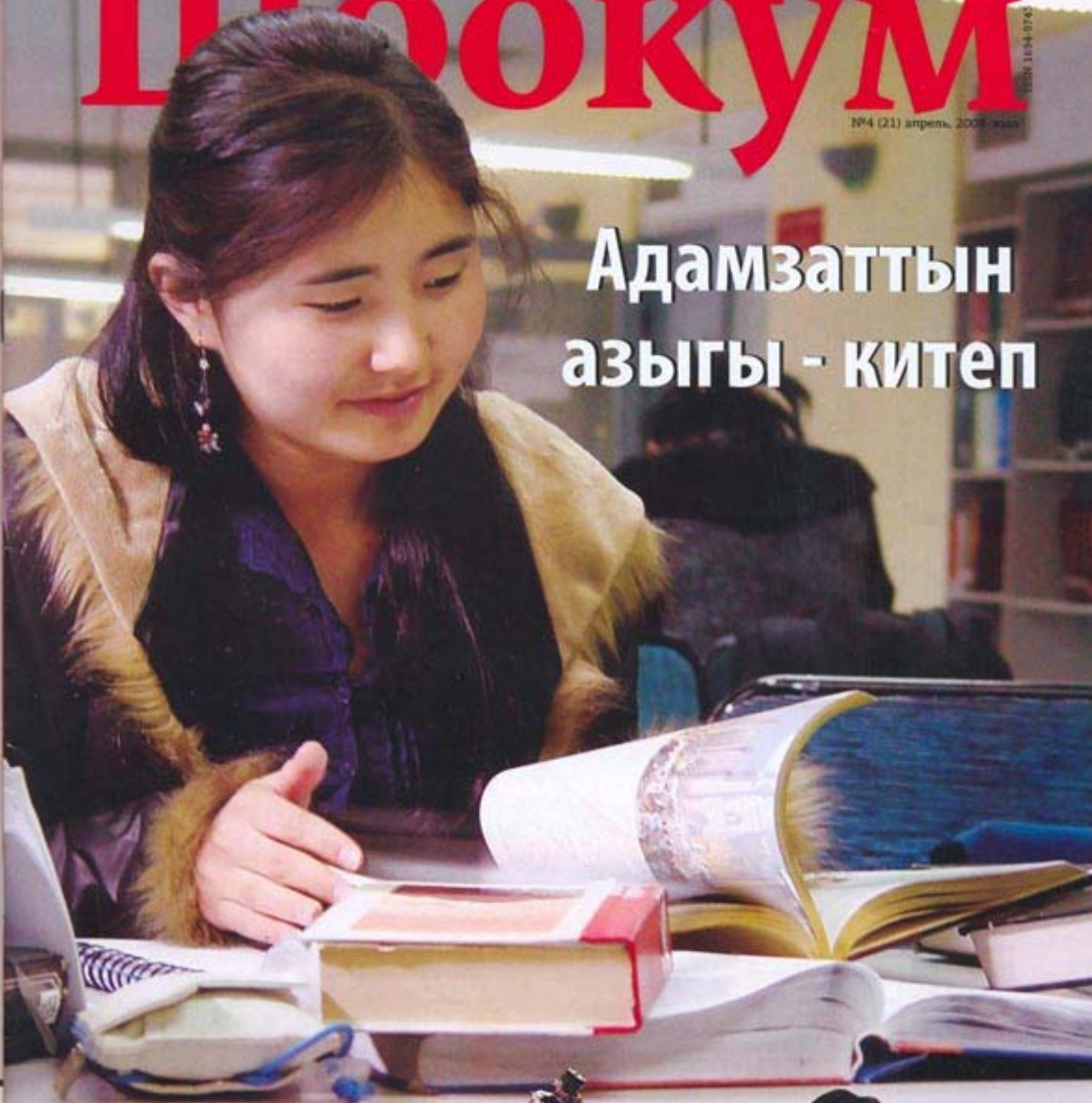
Шоокум

Илим, турмуш жана маданият журналы

№4 (21) апрель, 2008-жыл

ISSN 1694-0740

Адамзаттын азыгы - китеп

Ымыркайга
камкордук

20-беттен окуңуз

Космостун
«кожоюндары»

34-беттен окуңуз

Замир Мырза:
«Кыргыздын
чыныгы мырзасы
болсом дейм»

38-беттен окуңуз

Китепкана - маалымат казынасы

Максатбек Ынакбеков,
Кыргыз-Түрк «Манас» университетинин
Китепкана жана иш кагаздары
башкармалыгынын башчысы
maksatbek.inakbekov@manas.kg

Сап бириксе - ыр болот, ыр бириксе - том болот. Тамчы бириксе - көл болот, кум бириксе - чөл болот. Маалымат бириксе - китеп болот, китеп бириксе - китепкана болот...

Китепкана термини бардыгына эле белгилүү болсо керек. Ал эми китепкананын ажайып чоң тарыхы, көргөзгөн кызматы, элге, илимге, билимге, цивилизациянын өнүгүшүнө кошкон зор салымы көбүнө белгилүү эмес. Китепкана менен китептин баркын китепканага көп келген окурман менен китепканада кызмат кылган китепканачы гана билбесе, көп адамдар анча маани бербейт. Китепкана иши - өзүнчө бир чоң илим! Анткени, коомдун өнүгүшүндө, цивилизациянын пайда болушунда маалыматтардын ролу чоң. Бул макалада жеке гана жылдызы жанган китепкана тууралуу эмес, китепканада кызмат кылган улуу инсандар тууралуу да сөз кылмакчыбыз...

Ажайып дүйнөнүн тарыхынан

Китепкана тарыхынын сырдуу дүйнөсүн кыдыра турган болсок, көп кызыктарга батабыз... Мисалы, XV кылымдагы түрк-ислам дүйнөсүнүн атактуу окумуштуусу, Борбордук Азиянын тарыхындагы белгилүү инсан, инженер, окумуштуу, астроном, Тимурдун небереси Улукбектин кесиптеши жана жан-жөкөрү Али Кушчу Самарканддагы обсерваторияда жетекчи болуп иштеп, жылдыздарга байкоо жүргүзүп келген. 1449-жылы Улукбектин кан сарайындагы өз баласы Абдуллатифтин кылган төңкөрүшүндө обсерватория талкаланып урандыга айланган. Бирок, Улукбек түзүп кеткен жылдыздардын таблицаларын Али Кушчу сактап калган. Отуз жыл бою астрономия илими менен алектенген Алина кесиптеши Улукбектин өз баласынын колунан өлүшү, жанындай көргөн обсерваториянын талкаланышы катуу кайгырткан. Али баарын таштап салып, Меккеге ажылыкка барууну чечкен. Бирок, Улукбектин өлүмү, обсерваториянын талкаланышы, Самаркандды таштап кетиши Алинин тагдырына чоң өзгөрүүлөрдү

алып келген. Үйбүлөсү менен Меккеге бара жатып, Тебризде Аккоюндардын башчысы Узун Хасанга жолугуп калып, Узун Хасандын өтүнүчү менен Стамбулдагы Осмон династиясынын жетинчи падышасы, Осмон мамлекетин империяга айландырган султан Мехмет II Фатихке элчилик кылып берүүгө калып калган. Алгачкы эле элчилик сапарында султан Мехмет II Фатих Стамбулга келип, Аясофия медресесинде мударис, жеке китепканасында китепкана башчысы болуп иштеп берүүсүн суранган. Али бул сунушка макул болуп, эки жылдан кийин үйбүлөсүн Тебризден Стамбулга көчүрүп келген. Ал өмүрүнүн калган бөлүгүн жылдыздарга байкоо жүргүзүүгө жана китепканага арнаган. Али Кушчу Улукбектин эмгектерин Стамбулда жарыкка чыгарганда, Европанын астрономдору: «Мындай таң каларлык изилдөөнү биз ушуга дейре көргөн да, билген да эмеспиз», - дешип, баштарын мыкчып таң калышкан. Ошондон кийин да, бир канча жүз жылдар бою Улукбек менен Алиникиндей так эсептөөлөрдү жана байкоолорду эч ким жүргүзө алган эмес. Демек, Али Кушчунун түрк-ислам дүйнөсүндөгү атактуу окумуштуу болушуна китепкана да, китепканадагы маалыматтар да түрткү болгон.

Сейрек кездешүүчү китептер

Кээде эң кызыктуу, сейрек кездешүүчү китептер, жылдыздар сыяктуу, жоголуп кеткен. Мисалы, Омор Хайямдын белгисиз бир китепканадан бир коллекционер тарабынан уурдалып кеткен «Рубай» аттуу баа жеткис колжазмасы 1912-жылы 10-

апрелде атактуу «Титаник» кемеси менен кошо түндүк Атлантика океанына чөгүп кеткендиги тууралуу маалыматтар бар. Бул тууралуу Армениянын Улуттук сүрөт галереясынын жана Мартироса Сарьян улуттук үй-музейинин директору Шаен Хачатряндын «Титаниктин трагедиясы тууралуу маалыматтарды өз көзү менен көргөн адамдан уктум» аттуу макаласынан окуп-билсек болот. Ал макаладан армян улутундагы 25 жаштагы Вагинак Смбаг-Бюрат (Тер-Казарян) аттуу коллекционер, Стамбулда атасы экөө ачкан «Заманбап китепкана» аттуу басма үйүндө басып чыккан китептер менен кошо чогулткан коллекцияларынын чоң партиясын Америкага жеткизүү үчүн, Стамбулдан Гаврага «Чыгыш экспресси» аркылуу, ал жерден Манчестерге, анан барып Саутгемптондон Новый Светке жетүү үчүн «Титаник» кемесине түшкөндүгү, ал трагедиядан аман калып, кайра Стамбулга баргандыгы тууралуу жазылган. Армения адабияты жана искусствосу музейинин кызматкери Мелания Егиазрян архивдерди казып жатып, Вагинактын колжазма эскерүүлөрүн таап алган. Эскерүүлөрдүн биринде «Кычыраган залдын дубалында дүйнөдө эң чоң индия алмазынын чачыраган көк нуру, суу менен кошо аккан Омор Хайямдын баа жеткис колжазмасынын барактары, чөгүп бара жаткан кеме азыркыга дейре көз алдымда» деп жазылган.

«Нөл» түшүнүгү

Дагы бир атактуу илимпоз, астрономия илимин өмүр бою изилдеген араб окумуштуусу Аль Хорезми Аббасид династиясынын Багдаддагы халифи Аль-Мамун тарабынан Багдаддагы «Даанышмандык үйү» (Бейт аль-хикма) китепканасынын башчысы болуп дайындалган. «Даанышмандык үйү» китепканасы азыркы кездеги илимдер академиясы сыяктуу функцияны аткарган. Ал жерде араб өлкөлөрүнөн келген көптөгөн илимпоздор иштешкен. Китепкана эски колжазмалар менен астрономиялык обсерваторияларга бай болгон. Аль Хорезми китепканада кызмат кылып жүрүп, эң кызыктуу нерсени таап чыккан, башкача айтканда, «нөлдү» математика илимине киргизген. Тарыхый маалыматтарга таянсак, «нөл» саны, башкача айтканда, ондук санак системасы V кылымдарда эле Индияда Ариабхата аттуу

окумуштуунун «Ариабхатиам» деген астрономиялык эмгегинде жазылган. Жүз жыл өткөндөн кийин, индиялык ойчул Брахмагупта мурдагы кесиптештери изилдеп кеткен «нөл» түшүнүгү боюнча эркин изилдөөлөрдү жүргүзө баштаган. «Нөл» түшүнүгү Европага жеткенге чейин узак жолду басып өткөн. 712-жылы арабдардын Индиянын бир бөлүгүн жана Синдди багындырып алышы алардын «нөл» түшүнүгүн үйрөнүшүнө себепкер болгон. IX кылымда «Ариабхатиам» трактаты Аль Хорезм тарабынан которулуп, араб сандарында «нөл» саны пайда болуп, дүйнөгө тааныла баштаган. Аль Хорезминин араб сандарынын эсептөө системасына киргизген «нөл» саны кытай элине мусулман көпөстөрү аркылуу таанылган. «Нөл» термини (шунья - боштук, жок) «сифр» жана «ас-сифр» деген жаңы сөз менен колдонула баштаган. Ал эми европалыктар араб сандарынын эсептөө системасы менен жүздөгөн жылдар бою Пиреней жарым аралынын чоң бөлүгүн ээлеген Кордов халифаты аркылуу тааныша баштаган. 970-жылдары Кордов китепканаларына мусулманча кийинген чет элдик бир окумуштуу көп келе баштаган. Ал арабча, грекче жана еврейче билген, жаңы билимге аңчылык кылган орильякалык француз монахы Герберт болгон. Ошентип, китепкананын ичинде табылган «нөл» саны дүйнөлүк цивилизацияны өзгөртүүгө зор салымын кошкон.

Эң байыркы, эң бай китепкана

Китепкана Эйнштейнге да чоң таасирин тийгизген. Мектепти аяктаган Эйнштейндин китепканада бир жыл даярданышы 1896-жылы Зурих техникалык техникумуна өтүүсүнө түрткү берип, атактуу окумуштууну илим дүйнөсүнө алып келген. Б. з. ч. III кылымда Египет падышасы Филадельфа Птоломея II убагында курулган Александрия китепканасы 900 000 томдук колжазмалары менен тарыхый мааниге ээ китепкана болуп саналган. Китепкананын түзүлүшүнө байыркы грециялык-афиналык мамлекеттик ишмер, философ-перипатетик Деметрий Фалерский жана байыркы грециялык философ жана физик, ламаскалык Стратон себепкер болгон. Китепкананын негизги фондун пергаменттер түзгөн.

Азыркы учурдагы улуттук китепкана сыяктуу топтоо жүргүзгөн Александрия китепканасына Египетте жазылган ар бир китепти алып келүү талабы коюл-

ган. Улуттук архивдердин жана улуттук китепканалардын түзүлүшүнө чоң салым кошкон «Топтоо закону» сыяктуу ыйгарым укук исламга чейинки III кылымдагы Александрия китепканасынын мүдүрүнө берилген. Александрия китепканасынын мүдүрү Египеттеги ар бир китепти алып китепканага өткөзүүгө укуктуу болгон. Китепканада китептин бир көчүрмөсү чыгарылып, ээсине кайтарылып турган. Өкүнүчтүүсү - бул 900 миң томдук укмуштуу чоң китепкана адам баласы тарабынан өрттөлүп жок кылынган. Нил дарыясынан бир топ күнгө чейин китептердин күлү агып, шаардын мончолоруна Александрия китепканасынын колжазмалары отун катары жагылган. Александрия китепканасында грек философу жана акыны Зенотот Эфесский, грек математиги, астроному, географы жана акыны Эратосфен Киренский, байыркы грек филологу Аристофан Византийский, грек филологу Аристарх Самофракийский, Эллинизм доорундагы окумуштуулар, ошондой эле байыркы грек математиги Эвклид сыяктуу белгилүү инсандар эмгектенишкен.

Байыркы колжазмаларга бай китепкана

Колжазмаларга жана сейрек кездешүүчү китептерге толгон Бухара китепканасы да, Александрия китепканасы сыяктуу, кейиштүү тагдырды башынан кечирген. Атактуу медицина аалымы Ибн Сина Бухара эмири Нух ибн-Мансурду айыктырганда, ыраазы болгон эмир: «Менден каалаганыңды сура!» - дейт. Ошондо айтылуу аалым Саманиддердин Бухарадагы китепканасынын китепканачысы болууну суранган. Ибн Сина Бухара китепканасында иштеп калышын өзүнүн илимий турмушунун эң ыңгайлуу мезгили деп эсептеген. Тилекке каршы, көп жылдар бою Ибн Сина эмгектенген бул китепкана да колжазмалары менен кошо өрттөлүп кеткен.

Урандыга айланган китепкана

Өрттөлгөн, урандыга айланган китепканалардын катарына Берлин китепканасын да кошууга болот. Археологияга кызыккан Юрий Кнорозов аттуу катардагы орус жоокери экинчи дүйнөлүк согушта, Берлинди алуу учурунда, жалбыртап күйүп жаткан Берлин китепканасынан эки китепти бүтүн бойдон сактап калган. Бул китептер анын тагдырын толугу менен өзгөрткөн. Сакталып калган

китептерде Колумбга чейин Америка континентинин негизги калкын түзгөн Майа уруусунун жазууларынын тексттери болгон. Майа жазуулары негизинен төрт тексттен турган, ал эми бул китептер ошол жазуулардын үч текстин камтыган. Юрий бул китептин үстүндө иштеп, Майа жазууларын чечмелеп, жети жылдан кийин алгачкы илимий эмгегин жараткан. Кийин, 1975-жылы «Майа иероглифинин колжазмалары» аттуу китебин дагы жарыкка чыгарган. Бул китеп XII-XV кылымдардагы Майа уруусунун тексттеринин алгачкы котормосу болуп эсептелген. XIX кылымдын башында изилдене баштаган Майа цивилизациясы жөнүндөгү маалыматтарга бай Берлин китепканасы өрттөлсө да, анын урандылары Майа жазууларын адамзатка белек кылып бере алган.

Маалыматтардын жана маалымат борборлорунун болушу же жок болушу адамзаттын тарыхын өзгөртө алган. Маалыматтардын колдон колго өтүшү жылдызы жанган же жылдызы өчкөн цивилизацияларды тааныткан. Чыгыш грекчеден арабчага которулган маалыматтар аркылуу кылымдар бою илим дүйнөсүнүн баркырап жанган жылдызы болуп келген. Батыш болсо XII кылымдан тартып дээрлик үч кылым бою арабчадан латынчага которулган эмгектер аркылуу өзүнүн жылдызын жандырган. Аалымдар байлыктын эмес, маалыматтын артынан жүгүргөн. Маалыматка ээ болгон цивилизациялар дүйнөнү өзгөртө алган.

